

ТЕРМІНОЛОГІЯ ЗАКОНОДАВЧИХ АКТІВ ПЕРІОДУ ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ (1917–1921)

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (39) 2018

УДК 811.161.2:340.113.1

Анотація. У статті вказано на зв'язок між розвитком національної мови та державності, станом термінології та рівнем законотворчості. Визначено поняття «нормативна правова термінологія» та «юридична термінологія», зацентовано обсяг поняття «юридична термінологія», яке охоплює систему нормативних правових термінів, термінологію законодавства та термінологію правової доктрини. Проаналізовано юридичну термінологію законодавчих актів періоду відновлення української державності з точки зору структурних характеристик та словотвірних особливостей. Зазначено, що особливістю юридичної термінології як на сучасному етапі, так і у 10-20 рр. XX ст. є перевага полікомпонентних термінів.

Ключові слова: термін, термінологія, юридичний термін, термін законодавства, словотвірні моделі творення термінів, структура термінів.

Розвиток національної мови, її функціонування та вдосконалення безпосередньо пов'язаний з історією формування правових і суспільно-політичних інститутів. На початку XX ст. у зв'язку з відновленням української державності українську мову почали активно вживати майже в усіх сферах суспільного життя, передусім, у політичній, адміністративній та юридичній.

На думку дослідників, юридична лексика та термінологія свідчать про зв'язок між рівнем розвитку суспільства, правової системи та функціонуванням мови. Н. Артикуца, розглядаючи загально-теоретичні проблеми правничої термінології, зазначає: «Увага до юридичної термінології та її розбудови на власній національній основі, ступінь розробленості й впорядкування, стан і глибина її наукового вивчення – це показники рівня розвитку держави, суспільства, нації, національної свідомості і правосвідомості, національної культури у різних її проявах (культури правової і політичної, мовної та інтелектуальної тощо)» [1, с. 56]. Водночас через мову відбувається вплив на свідомість людей.

На необхідність дослідження юридичної термінології неодноразово звертали увагу сучасні українські та зарубіжні вчені: Т. Губаєва (лінгвістичні основи культури мовлення юристів); С. Хижняк (формування та склад юридичної термінології); Н. Івакіна (професійне мовлення юристів); О. Сербенська (історія становлення й функції субмови права); Г. Онуфрієнко (синтагматичні властивості гібридних дериватів у правничій термінології); Н. Руколянська (лінгвістичні особливості іменникових композитів); Ю. Прадід, Н. Артикуца, О. Юрчук (теорія юридичної лінгвістики); С. Кравченко (стиль законодавства); І. Гумовська (словотвір і семантико-функціональні аспекти юридичної терміносистеми); М. Вербенец (історія становлення юридичної термінології); Н. Трач (джерела формування української правничої термінології); Б. Стецюк (кримінально-процесуальна лексика); І. Онищук (особливості

мови юридичних текстів); Л. Чулінда (функціонування юридичної термінології); О. Копиленко, В. Радецька, З. Тростюк, Г. Їжакевич, (різні лінгвістичні характеристики юридичних термінів); А. Токарська (актуальні ресурси української правничої термінології, культура юридичної мови); І. Кочан, Т. Панько, Г. Мацюк (українське термінознавство); Л. Бесєдіна (проблеми визначення юридичного терміна як елемента законодавчої системи); Ю. Зайцев, І. Усенко (загальна характеристика мови законодавства); С. Толста (правничі термінології в законодавчих актах України).

Однак наукових розробок, в яких би висвітлювалися особливості юридичної термінології часів відновлення української державності (1917 – 1921 рр.), порівняно небагато. Так, О. Данилевська розглядає термінологію як об'єкт корпусної мовної політики доби Української революції 1917-1921 рр. [5]. А. Іванова, І. Усенко досліджують мовно-термінологічні проблеми в законодавчій діяльності Української Держави (Гетьманату П. Скоропадського) [7]. Л. Тименко характеризує лексико-тематичні групи української юридичної термінології початку XX століття [9]. Н. Трач звертає увагу на історію української правничої термінології 20-30-х років XX століття [10].

Актуальність дослідження визначається необхідністю системного вивчення шляхів формування юридичної термінологічної лексики початку XX століття, зокрема способів утворення юридичних термінів та їх структурно-словотвірних особливостей.

Об'єктом дослідження обрано законодавчі акти періоду відновлення української державності. Нормативно-правові акти, протоколи й матеріали засідань вищих органів державної влади, документи розпорядчого характеру систематизовано у двотомнику «Українська Центральна Рада. Документи і матеріали» [12; 13], а також в офіційних урядових виданнях доби УЦР – «Вісті з Української Центральної Ради у Києві» (квітень 1917 р. – січень 1918 р.),

«Вістник Генерального Секретаріату Української Народної Республіки» (6 листопада 1917 р. – 11 січня 1918 р.), «Вістник Ради Народних Міністрів Української Народної Республіки» (13 січня 1918 р. – 2 травня 1918 р.). Комплекс документів з історії функціонування вищих органів влади Української Держави, уряду та міністерств вміщено у виданні «Українська Держава (квітень – грудень 1918 року). Документи і матеріали» [11], що складається з трьох розділів: перший – Рада Міністрів, другий – Мала Рада Міністрів, третя – державні акти Гетьмана П. Скоропадського, а також документи різних урядових структур. Діяльність Директорії та Ради Народних Міністрів УНР розкриває збірник «Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 – листопад 1920 рр. Документи і матеріали» [6]. Ці три видавничі проекти з історії законодавчих та виконавчих органів національної влади доби Української революції є складовими частинами археографічного видання «Джерела до історії Української революції». Зазначені матеріали дають комплексне уявлення щодо процесу формування термінологічного складу мови законодавства.

Існують різні думки щодо співвідношення понять нормативної правової термінології та юридичної термінології в цілому. Деякі з учених-правознавців ототожнюють юридичну термінологію із термінологією нормативно-правових актів або термінологією законодавства (С. Алексєєв, А. Піголкін), інші взагалі не розмежують вказані категорії (Т. Рахманіна). С. Хижняк розглядає термінологію права (закону) як термінологію правозастосовної практики, а термінологію правознавства (юриспруденції) як термінологію правової доктрини [15]. Однак, автор не подає визначення поняття «термінологія права», ототожнюючи його з термінологією закону та термінологією правозастосовної практики. Близькою є думка Л. Фоміної, яка вважає, що, залежно від сфери застосування, юридичну термінологію можна розділити на дві групи: а) термінологію правової доктрини і б) термінологію юридичної практики. Далі автор пропонує розділити юридичну термінологію на три групи (відповідно до існуючого у правовій доктрині розподілу правових актів на нормативні правові, правозастосовні та інтерпретаційні акти) – термінологію нормативних правових актів (нормативну правову термінологію), правозастосовних актів та інтерпретаційних актів [14]. Така класифікація юридичної термінології є доволі умовною, бо на практиці важко розмежувати вказані види юридичної термінології. С. Магомедов розділяє нормативно-правові та юридичні терміни, пропонуючи позначати як нормативно-правові спеціальні юридичні поняття, вироблені законодавцем [8]. Проте, як слушно зазначає Л. Бесєдіна, терміни можуть бути утворені представниками правової науки, а потім використані в текстах нормативно-правових актів [2, с. 37].

Відтак, можна визначити нормативно-правові терміни (терміни нормативних правових актів) як «слова або словосполучення, покликані точно позначати юридичні поняття в нормативних правових актах» [17]. Система нормативних правових термінів утворює термінологію законодавства. Відповідно, юридичний термін – поняття – ширше за обсягом, вживається в правничій мові «як засіб юридичної техніки, за допомогою якого виражається і закріплюється зміст нормативно-правових приписів держави» [3, с. 709], і є узагальненим найменуванням правового поняття.

В «Юридичній енциклопедії» подається таке визначення: «юридичний термін (лат. *terminus* – межовий знак, межа, кордон, закінчення, кінець) – слово або словосполучення, що виражає поняття з правової сфери суспільного життя і має визначення в юридичній літературі (нормативно-правових актах, юридичних словниках, довідниках, енциклопедіях, наукових працях тощо) [17]. У свою чергу, поняття «юридична термінологія» визначається як сукупність сталих, загальноприйнятих, впорядкованих, уніфікованих, одноманітних і належно оформлених юридичних термінів, використовуваних правотворчою практикою [16].

У 10-20 рр. ХХ ст., як і сьогодні, існували проблеми, пов'язані із застосуванням правової термінології в текстах законодавчих актів. Розглянемо особливості вживання юридичних термінів на прикладах тогочасних документів.

Юридичні терміни як словесні визначення державно-правових понять сприяють досягненню лаконічності, точності й якості тексту: *закон, мировий договір, строк давності, юридична особа, фізична особа, правосильний, публічні й приватні правні зносини*: «*Строки давності на території кожної із заключаючих договорів сторін в відношенні до горожан сторони другої...*»; «*Мировий договір стає правосильним, оскільки в нім нічого іншого не постановлено по його ратифікації*» [13, с. 142].

Усі юридичні терміни, вживані в юридичній науці та законодавстві, дослідники поділяють на три групи: 1) загальноновживані терміни, які використовуються при викладі нормативного матеріалу (*документ, справа, охорона, право, дебати*); 2) спеціальні юридичні терміни – терміни, що використовуються для позначення того або іншого юридичного поняття і є економним засобом передачі законодавчої думки (*слідчий, слідство, прокурор, підсудний*). Вони складають основний і найбільш інформативний пласт законодавства: займаючи відносно невеликий обсяг нормативного тексту, спеціальні юридичні терміни передають основний його зміст; 3) спеціальні технічні терміни – запозичені з області спеціальних знань терміни, які при використанні необхідно вживати в тому значенні, що закріплено за ними у відповідній галузі науки чи техніки. Іноді дослідники виділя-

ють ще одну групу – загальнозживані терміни, які в текстах нормативно-правових актів набувають певного спеціального значення (*обов'язок, власність, злочинність, акт, скарга, хабар*). Терміни та термінологічні словосполучення цієї групи надають уточнювальних галузевих характеристик загальнозживаним термінам.

Інша класифікація юридичних термінів, розроблена А. Піголкіним, здійснюється за вертикальним та горизонтальним принципом. Вершину вертикальної класифікації становить термінологія, закріплена в Основному законі держави та інших законодавчих актах, що позначає узагальнені правові поняття та об'єднує терміни, які використовуються в усіх галузях права. Горизонтальна площина термінології охоплює різні види міжгалузевих та галузевих терміносистем. Міжгалузева термінологія – це терміни, які використовуються в декількох галузях права; галузева термінологія відображає специфіку конкретної сфери правових відносин. Основний обсяг юридичної термінології припадає на міжгалузеву термінологію, в той час як кількість галузевих термінів відносно невелика [18, с. 7-12].

Аналіз юридичної термінології законодавчих актів УНР свідчить про непослідовне вживання термінологічних одиниць, відсутність певних юридичних понять і термінів на їх позначення, випадки невідлої синонімії, порушення мовної цілісності текстів, калькування російськомовних конструкцій, низький рівень мовленнєвої культури законотворення (використання русизмів, діалектизмів, полонізмів тощо).

За часів Української Центральної Ради на позначення органу у сфері охорони праці та нагляду за додержанням робітничого законодавства у складі Міністерства праці використовувався термін «*інспекції праці*» (замість фабричних інспекцій та комісарів праці, які діяли з часів Російської імперії), а також до системи органів Міністерства праці мали б увійти *Головна рада праці* та *районні ради праці* (замість Головного та місцевих по фабричним та гірничо-заводським справам присутствія). Термін «*рада праці*» для назви паритетного органу був запозичений з французької мови, де під такою назвою діяли відповідні органи. З досвіду Франції був запозичений і термін «*промисловий суд*» на позначення органу для примирного вирішення трудових спорів між робітниками та підприємцями. Законопроекти були розроблені, але закони не прийняті.

Нові підходи до здійснення нагляду за додержанням робітничого законодавства пов'язані з часами Гетьманату, коли активно обговорювалася необхідність створення «*палат праці*». На той час у деяких західноєвропейських країнах (Бельгія, Голандія, Франція, Швейцарія) такі органи вже були представлені. Також Міністерством праці Української держави були підготовлені законопроекти про *районні палати праці* та *Головну пала-*

ту праці. Таким чином, спостерігаємо врахування зарубіжного досвіду українськими законотворцями на рівні термінологічного оформлення законодавчих актів.

Розглядаючи словотвірний аспект термінотворення, можна виділити такі словотвірні типи термінів юридичної термінології початку ХХ ст. (скористуємось класифікацією, запропонованою М. Вербенець) [4].

1. Терміни – кореневі слова: **коренева питома лексика** (*закон, право, уряд, суд, держава, законник, злочин, вибори, справа, самоуправа, присяга* та ін.). «Оголошується програма сьогоднішніх зборів та починаються *вибори* президіуму за пропозицією промовця» [12, с. 52]; «Присити голову Ради Народних Міністрів довести до відому Директорії, що Рада Міністрів висловлюється за те, аби *присяга* урочисто і прилюдно відбулася на площі» [6, с. 534]. **Запозичена непитома лексика** (*амністія, трибунал, гетьман, ратифікація, канцелярія, компроміс, бюджет, компетенція, декларація, конституція, юстиція* та ін.): «Компетенція Генерального секретаріату поширюється на губернії, де є більшість українського населення» [12, с. 391]; «*Декларація* лише доручала йому «негайне переведення в життя» накреслених Директорією завдань...» [6, с. 9].

2. Похідна лексика, тобто **терміни, утворені за допомогою суфіксації**: *законний, злочинний, урядовий, правовий, правочинний, грабіжництво, хабарництво*: «Порушення сього наказу буде каратися військово-польовим судом нарівні з *грабіжництвом*» [6, с. 200]; «...Українська Центральна рада вважає, що зтяжний *урядовий* кризис при сучасному становищі на фронті є надто небезпечний з погляду контрреволюції...» [12, с. 192]. **Терміни, утворені за допомогою префіксації**, напр. *перешкода, незаконний*: «Це право родилось і виросло з одного довір'я, чистого, не підмішаного ніяким примусом, законним чи *незаконним*» [12, с. 157]. **Терміни – складні слова**: *наймодавець, законопроект, справоздання, правомочний*: «На порядок денний ставиться обміркування *справоздання* Комітету і доповіді комісії для справ освіти, прочитаного на вчорашньому засіданні» [12, с. 70]; «Крім того: 1/ головний комісар та його помічники можуть бути відкликані по постанові Всеукраїнського з'їзду шляховиків; 2/ і комісари залізниць та інших шляхів – по постанові з'їзду *правомочних* до вибору нової ради шляху» [6, с. 471]. **Терміни-словосполучення**: *виборні люди, урядова інституція, строк давності, виборчі права, громадянські інституції, судові палати, громадські роботи, органи міського самоврядування, надати право, публічно-правові норми, обмежити права* та ін.). «Не допускаються до участі в виборах ті з-поміж записаних у виборчих списках осіб, котрі до часу виборів втратять свої *виборчі права* [12, с. 414]»; «В цілях організації *громадських робіт* органами місцевого самовряду-

вання асигнувати в розпорядження Міністерства праці кредит...» [11, с. 471].

Серед способів поповнення термінологічної лексики найбільш продуктивним вважається **аналітичний** (термін складається з двох і більше компонентів). Аналітичні терміни зазначеного періоду утворювалися майже за всіма граматичними й структурними моделями. Так, **двокомпонентні терміни** представлені такими варіантами сполучень: субстантивно-субстантивні – *кодекс законів, звід законів, виконання приговору*; ад'єктивно-субстантивні – *судовий наказ, неправдиве свідчення, криве свідчення, масткове право, прокурорський догляд, судова відповідальність, законодавчі проекти, дипломатична місія* та ін. Значна кількість двокомпонентних термінологічних сполучень утворюється поєднанням терміна та загальноживаної лексеми, що в тексті термінологізується. Менш вживаними є терміни у сполученні з дієсловами та прислівниками. **Трикомпонентні терміни**: *інститут судових слідчих, інститут судових приставів, акт доброї волі, право нації на самовизначення, мирові судові установи, міська виборча комісія*. **Чотирикомпонентні терміни**: *повітовий начальник державної варти, місцевий єдиноособовий адміністративний суддя, голова участкової виборчої підкомісії, департамент страхування і протипожежних заходів*. **Багатокомпонентних терміносполучень** знаходимо небагато, їх представляють розширені дво-, трьох-,

чотирикомпонентні терміносполучки: *Рада по справах страхування і протипожежних заходів, віце-директор по справах страхування і протипожежних заходів*.

Слід також відзначити **номенклатурні позначення** (*Українська Центральна Рада, Всенародні збори України, Рада Старших Зборів, Національний Союз, Національні збори, Судові Палати, Рада Народних Міністрів, Генеральний Суд, Голова Всенародних зборів*) і **терміни-аббревіатури** (*УЦР – Українська Центральна Рада, УД – Українська Держава, УНР – Українська Народна Республіка, УПСР – Українська партія соціалістів-революціонерів, УНГ – Українська Народна громада* та ін.). Серед аббревіатур переважав ініціальний тип (аббревіатури, утворені з перших букв слів, що входять до словосполучення).

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що юридична термінологія характеризує особливості законотворчої діяльності та відображає рівень законотворчості. Пріоритетом мови законодавства є спеціальна юридична термінологія, яка формує основний зміст законодавчого акта, сприяє лаконічності, точності, доступності юридичного тексту. З огляду на суспільно-політичну ситуацію періоду відновлення української державності, термінологія законодавчих актів свідчить про початок формування загальних властивостей нормативно-правової терміносистеми.

Література

1. Артикуца Н. В. Проблеми і перспективи вивчення юридичної термінології / Н. В. Артикуца // Право України. – 1998. – № 4. – С. 56–57.
2. Бесєдіна Л. Л. Визначення юридичного терміна як елемента законодавчої системи / Л. Л. Бесєдіна // Інформація і право. – № 3(3). – 2011 – С. 34–40.
3. Большой юридический энциклопедический словарь [Текст] / авт. и сост. А. Б. Барихин. – Москва: Книжный мир, 2003. – 720 с.
4. Вербенец М. Б. Юридична термінологія української мови: історія становлення і функціонування: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / М. Б. Вербенец. – К.: Ін-т філології Київського нац. ун-ту імені Тараса Шевченка, 2004. – 15 с.
5. Данилевська О. М. Термінологія як об'єкт корпусної мовної політики доби Української революції (1917–1920) / О. М. Данилевська // Мова і культура. (Науковий щорічний журнал). – К.: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2003. – Вип. 6. – Т. III. – Ч. 2. – С. 13–18.
6. Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 – листопад 1920 рр.: Док. і матеріали. У 2-х томах, 3-х частинах. / Упоряд. В. Верстюк (керівник) та ін. – Київ.: Видавництво імені Олени Теліги, 2006. – Том 1. – 690 с.
7. Іванова А. Ю., Усенко І. Б. Мовно-термінологічні проблеми в законодавчій діяльності Української Держави (Гетьманату П. П. Скоропадського) / А. Ю. Іванова, І. Б. Усенко // Часопис Київського університету права. – К., 2005. – № 1. – С. 17–22.
8. Магомедов С. К. Унификация терминологии нормативных правовых актов Российской Федерации: Дисс. на соискание науч. степени канд. юрид. наук / С. К. Магомедов – М., 2004. – 154 с. – [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.dissercat.com>
9. Тименко Л. Лексико-тематичні групи української юридичної термінології початку ХХ століття / Л. Тименко // Лексикографічний бюлетень. – 2004. – № 10. – С. 92–96.
10. Трач Н. С. Історія української правничої термінології: 20-30-ті роки ХХ століття / Н. С. Трач // Наукові записки. Національний університет «Києво-Могилянська академія» / [ред. кол.: В. С. Брюховецький та ін.]. – К.: Видавничий Дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – Т. 60: Філологічні науки. – С. 49–57.

11. Українська Держава (квітень – грудень 1918 року): Документи і матеріали: у двох томах, трьох частинах / Упоряд. Р. Пиріг (керівник) та ін. – Т.2. – К.: Темпора, 2015. – 412 с.
12. Українська Центральна Рада: Документи і матеріали: у 2 т. [упоряд. В. Ф. Верстюк та ін.]. – Т. 1.: 4 березня – 9 грудня 1917 р. – К.: Наук. думка, 1997. – 589 с.
13. Українська Центральна Рада: Документи і матеріали: у 2 т. [упоряд. В. Ф. Верстюк та ін.]. – Т. 2.: 10 грудня – 29 квітня 1917 р. – К.: Наук. думка, 1997. – 424 с.
14. Фомина Л.Ю. Унификация нормативной правовой терминологии: Дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук / Л.Ю. Фомина. – Саранск, 2006. – 187 с. – [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.disscat.com/.../unifikatsiya-normativnoi-pravovoi-terminologii>
15. Хижняк С.П. Правовая терминология и проблемы ее упорядочения // С. П. Хижняк // Правоведение. – 1990. – № 6. – С. 67–71.
16. Элементарные начала общей теории права. Учебное пособие / Гойман-Калинский И.В., Иванец Г.И., Червонюк В.И. // Под общ. ред.: Червонюк В.И. – М.: Колосс, 2003. – 544 с.
17. Юридична енциклопедія: в 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К.: Укр. енцикл., 1998. – Т. 6: Т – Я, 2004. – 768 с.
18. Язык закона / Под ред. А. С. Пиголкина. – М.: Юрид. лит., 1990. – 192 с.

Вера ГУМЕНЯК

ТЕРМИНОЛОГИЯ ЗАКОНОДАТЕЛЬНЫХ АКТОВ ПЕРИОДА ВОЗРОЖДЕНИЯ УКРАИНСКОЙ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ (1917–1921)

Аннотация. В статье показана связь между развитием национального языка и государственности, состоянием терминологии и уровнем законотворчества. Определяются понятия «нормативная правовая терминология» и «юридическая терминология», акцентируется внимание на объеме понятия «юридическая терминология», охватывающего систему нормативных правовых терминов, терминологию законодательства и правовой доктрины.

Проанализирована юридическая терминология законодательных актов периода возрождения украинской государственности с точки зрения структурных характеристик и словообразовательных моделей. Отмечается, что особенностью юридической терминологии в 10–20 гг. XX в., как и на современном этапе, является преобладание поликомпонентных терминов.

Ключевые слова: термин, терминология, юридический термин, термин законодательства, словообразовательные модели образования терминов, структура терминов.

Vira HUMENIAK

TERMINOLOGY OF LEGISLATIVE ACTS IN THE PERIOD OF THE REPUBLIC OF UKRAINIAN STATE (1917 – 1921)

Abstract: The article describes the connection between the development of the national language and the statehood, the state of terminology and the level of lawmaking. In defining the relationship between the concepts of "normative legal terminology" and "legal terminology", the term "legal terminology", which covers the system of normative legal terms, terminology of the law, terminology of legal doctrine, is focused on the broader scope.

The legal terminology of the legislative acts of the period of reinstatement of statehood of the Ukrainian state from the point of view of structural characteristics and word-formation features is analyzed. It is noted that the feature of legal terminology both at the present stage, and in 10–20 years of XX century is the composition of terms – prevailing polycomponent terms.

Key words: term, terminology, legal term, term of legislation, word-formation models of term creation, structure of terms.

Стаття надійшла до редакції 19.04.2018 р

© Гуменьяк В.О., 2018

Гуменьяк Віра Олександрівна – старший викладач кафедри державно-правових дисциплін Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.